

РОЗВИТОК ПРОБЛЕМИ ШКІЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ В ЕПОХУ ВІДРОДЖЕННЯ

У статті розглянуто педагогічні ідеї гуманістів на проблеми шкільної дисципліни й дисциплінованості в епоху Відродження.

Ключові слова: дисципліна, дисциплінованість, педагоги-гуманісти, тілесні покарання, різка, настанови, повчання.

В статье рассмотрены педагогические идеи гуманистов на проблемы дисциплины и дисциплинированности в эпоху Возрождения.

Ключевые слова: дисциплина, дисциплинированность, педагоги-гуманисты, телесные наказания, розга, наставления, поучения.

The article deals with pedagogical views of humanists of the Renaissance as to school discipline during the Renaissance.

Key words: discipline, the ability to maintain discipline, pedagogue- humanists, corporal punishment, birch, directions, admonitions.

Постановка проблеми. Інтеграція України в сучасний європейський простір, утвердження демократичних засад розвитку суспільства потребують формування особистості з високою культурою міжнаціональних відносин, яка б розуміла та адекватно сприймала відмінні від своїх погляди, розвивала конструктивні стосунки з іншими людьми, поважала їх гідність, робила правильний власний вибір у різних ситуаціях, з відповідальністю використовувала свої права й привілеї тощо.

Критично-творчі осмислення досвіду минулого, де питання теорії і практики виховання свідомої дисципліни займали провідне місце, дає підстави простежити динаміку розвитку цього процесу і виокремити цінні надбання з метою використання їх в умовах сьогодення.

Аналіз актуальних досліджень. Проблемам виховання в епоху Відродження присвятили свої наукові розвідки М. Абрамсон, Л. Брагіна, О. Кудрявцев, Н. Ніколаєва, В. Меншиков, К. Салімова, Н. Ревякіна та ін.

Зауважимо, що педагогічний аспект проблеми дисципліни й дисциплінування дітей розглядається в основному або у загальній характеристиці історії освіти й виховання європейського Відродження (Н. Ревякіна, К. Салімова та ін.), або ж у працях, присвячених конкретному представникові педагогів-гуманістів європейського Відродження (В. Меншиков, Н. Ніколаєва та ін.). Окремо досліджувана проблема у вітчизняній педагогічній науці не розглядалася.

Мета статті – проаналізувати педагогічну спадщину найвідоміших гуманістів епохи Відродження щодо становлення ідеї дисциплінування особистості та шкільної дисципліни для вдосконалення цього процесу в сучасних загальноосвітніх закладах України.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить аналіз історико-літературних джерел, елементи дисциплінування дітей існували вже в первісному суспільстві.

Звичайно, йдеться про перші кроки людства, про примітивне педагогічне мислення, з огляду на проблему. Варто зазначити, що в цей період діти жили одним життям із дорослими й оточуючі люди спрямовували їх поведінку: схвалювали чи, навпаки, засуджували її, керували вчинками чи діями дітей за необхідністю, стимулювали їх, контролювали, забороняли. Тобто, діти у спільній діяльності з дорослими не лише здобували знання, вміння та навички, але й навчалися будувати свої стосунки з іншими, як дорослі, засвоювали узвичаєні первісним колективом норми поведінки.

Дослідники проблем виховання цього періоду вбачають його унікальність і в тому, що такі наслідки були отримані «... в умовах практично повної відсутності покарань дітей», тобто забезпечувалося гуманне дисциплінування. [3, с. 11].

Історико-педагогічні джерела свідчать, що поява «холоднокровних» покарань як методу дисциплінування дитини пов'язана з розкладом первісного суспільства.

Найголовнішим механізмом цілеспрямованого дисциплінування дітей цього періоду стало застосування фізичних покарань, що пов'язано, насамперед, з втратою обов'язковості для всіх конкретного виховного ідеалу; розшарування суспільства зумовлювало різні цілі виховання у різних соціальних груп; розмежування підготовки дитини до життя та її безпосередньої участі в ньому призвело до дисгармонії між метою вихователя та вихованця.

Більшість стародавніх текстів свідчать, що вимоги до збереження традицій за всіма нормами перших шкіл людської цивілізації посідають чільне місце у повчаннях представників виховної практики цих часів.

З огляду на проблему, варто згадати повчання царя-мудреця Соломона, де чітко відбилася патріархальна традиція іудейських племен. Провідною ідеєю настанови була переконаність у тому, що основою дисциплінування є позбавлення дітей поганих звичок, непокірності вже в ранньому віці. «Настановляй юнака на початку шляху його, тоді він не зіб'ється з нього і в старості... можна пізнати навіть отрока через його заняття: чи правильною буде поведінка його» [10, с. 29].

Слід наголосити на дієвості змісту притч Соломона щодо дисциплінування протягом багатьох століть, оскільки вони ввійшли в Біблію і їх пізніше тією чи іншою мірою використовувала вся християнська Європа. Проте найбільше вони торкнулися середньовічного шкільництва.

У рабовласницькому суспільстві вперше питання про можливість дисциплінування підростаючих поколінь без використання фізичних покарань були порушені в період античності. Кращі представники цієї доби залишили у своїх творах оцінку тогочасним суспільством ролі палиці у вихованні (наприклад, Менандр запевняв, що той, хто не відчув палиці, той не здобув освіти; Марціал згадував «сумні різки», а Гораций називав свого вчителя «битливим»). Проте, Арістотель не відмовився від примушування у дисциплінуванні дитини, оскільки вважав, що їй недоступні аргументи. Він надавав великого значення оточенню дитини, зокрема вимагав карати батоном кожного дорослого, який у присутності дітей міг допустити вживання поганих слів чи будь-які ганебні вчинки, а в окремих випадках — позбавляти громадянських прав.

Теоретичне обґрунтування засобів, сприятливих для утримання шкільної дисципліни, вперше в історії світової педагогічної думки зробив відомий римський педагог М.Ф. Квінтіліаном. Він зазначав, що коли б «... старанний наставник близько стояв до учнів», не було б потреби звертатися до покарань [4, с. 446].

Аналіз як історико-педагогічних джерел, так і літературних творів епохи середньовіччя, переконав, що шкільна дисципліна в цей період була дуже суворою, з повсякчасним застосуванням різок, які називали «скіпетром педагога», а найпоширенішим епітетом щодо шкільних років став епітет «жити під різкою» [2, с. 40 – 42].

Педагогічна спадщина гуманістів епохи Відродження, як показало дослідження, містила критику паличної дисципліни середньовічної школи, жорстоку й розпачливу атмосферу тілесних покарань, яка передавалася афоризмами, синонімічними шкільному періоду: «зростати під різками вчителя» тощо. Як наголошував М. Монтень, науку не слід «подавати як суцільний жах і жорстокість», до неї слід заохочувати. «Відмовтесь від насилля й примусу; немає нічого, на мою думку, що б так нівечило й перекручувало натуру з гарними задатками» [5, с. 183]. Описуючи сучасні йому коледжі, М. Монтень сумно сповіщав, що там не почувеш нічого, крім криків школярів, яких б'ють, та криків учителів, які «одуріли від гніву». «Хіба можна таким способом пробудити в дітей бажання до знань, хіба можна з такою пикою, з батоном у руках керувати цими зляканими й ніжни-

ми душами? Помилковий і згубний спосіб... Така безмежна влада вчителя має небезпечні наслідки» [5, с. 183 – 184].

Зазначені думки М. Монтеня повністю розділяв Е. Роттердамський, який був дуже популярним в епоху Відродження, його читали й поважали. У багатьох педагогічних статтях («Про першопочаткове вільне виховання дітей», «Метод при навчанні», «Похвала дурості», «Грубі вчителі», «Про тілесні покарання») він торкався проблеми дисциплінування. Е. Роттердамський категорично відкидав авторитарність, жорстокість, самодурство тогочасних учителів, які «...з самозадоволенням доводять до остаточного переляку і так залякану юрбу дітлахів своїм лютим виглядом та грізним голосом,... з насолодою пригощають своїх вихованців лінійками, різками, батогами» [9, с. 127 – 129]. Аналізуючи тогочасні традиційні для шкільної та сімейної виховної практики «Притчі Соломона», Е. Роттердамський доводив їх безглуздість у прямому розумінні для свого часу й підкреслював, що жорстокі покарання призводять до того, що «горду природу» перетворюють у «недоступну для впливу», а низька природа приходиться у відчай. Посилаючись на мудрих філософів давнини, він назвав два види стимулювання для дитячого розуму: сором і славу, де сором – «побоювання отримати заслужений докір», а славу він називав «матір'ю всіх мистецтв».

У трактаті «Про виховання дітей» Е. Роттердамський із сумом і відразу передавав нелюдські страждання дітей внаслідок лютості й «витонченості» у виборі покарань з боку вчителів. Описуючи методи поводження з дітьми одного теолога, «душу якого не задовольняла жодна жорстокість щодо дітей», він зазначав, що вчитель-теолог мав звичку катувати дітей, доводячи їх до запаморочення. Лютість учителів, підкреслював гуманіст, доходила до того, що вони били дітей різками, руками і взагалі, хапалися за все, що випадково потрапляло їм під руку. «Один швець ударив учня дерев'яною колодкою по потилиці, убивши його... Що й казати про тих, хто додає до цих мук ще й мерзотне приниження?» [9, с. 278 – 281]. Відомий гуманіст убачав у таких взаєминах між учителем і учнями велике зло, яке руйнує особистість дитини, знищує її самобутні якості, її природу... На його думку, «...немає нічого шкідливішого від постійних побоїв, їх непомірність призводить до того, що дитина, більш здібна від природи, стає впертою, а пересічна впадає у відчай; від частого повторювання побоїв тіло стає до них нечутливим, а душа – несприятливою до слів» [9, с. 281].

Варто зазначити, що в педагогічній термінології багатьох гуманістів епохи Відродження вживається слово «дисципліна», проте

тракується воно як «настанова», «керівництво», «метод». Тому досить результативними чинниками дисципліни педагоги-гуманісти пропагували гарний приклад дорослих у процесі виховання дітей з тією метою, щоб діти усвідомлено «шанували краще, а гіршого уникали», а також «вправління», які дають можливості кожному розвинути в собі те краще, що запрограмувала природа й «розвинула наука», а крім того, – уберегти від помилок» [8, с. 261]. Найбільш чітко у цій площині висловив свою думку Пікколоміні, об'єднавши в терміні «дисципліна» природу, науку і вправи, оскільки, на його думку, «...сліпа природа без науки, так само без природи сліпа наука; обидві мало що будуть значити без вправління» [8, с. 216].

На наш погляд, внеском гуманістів епохи Відродження у вирішення досліджуваної проблеми було започаткування різних настанов та повчань щодо правил поведінки, які були досить популярними й мали багато послідовників. Прикладом такої літератури можна назвати трактат Е. Роттердамського «Про пристойність дитячих звичаїв», який самим автором оцінювався як корисний для «всього юнацтва», оскільки, на його думку, молодь за допомогою вказаного твору зможе засвоїти загальнолюдські норми поведінки та залучитися до «благородних звичаїв». Педагогічна література такого виду в епоху Відродження набула загальної назви підручників з «цивільності» (тобто, правил поведінки), які повинні були допомогти молодій людині «бути вихованою та приємною», «набути гарних звичок» [1, с. 198].

Практична реалізація ідей педагогів-гуманістів епохи Відродження найбільш чітко була втілена у школах Вітторіно да Фельтре та Гуаріно да Верона. Як свідчать дослідники педагогіки епохи Відродження, з огляду на проблему, Вітторіно да Фельтре приділяв велику увагу шкільній дисципліні у своїй школі, був досить суворим і вимогливим до дітей, але шукав і знаходив гуманні шляхи вирішення питань дисциплінування учнів: в організації навчального процесу, чергуванні різних видів занять, диференційованому підході до учнів тощо, але учні навчалися без примусу й тілесних покарань [1, с. 317 – 318].

Гуаріно да Верона також досліджував систему заохочень і покарань, вважаючи, що вона не повинна формувати у дітей відразу до навчання. «Різки, лайки роблять душі дітей рабськими і плебейськими», – підкреслював він, наголошуючи, що взаємини вчителя з учнем повинні бути такими, щоб дитина відчула сором за свій негативний учинок [1, с. 320].

Аналіз історико-педагогічної літератури засвідчує, що особливе місце в розвитку проблеми шкільної дисципліни в середні віки на-

лежить системі єзуїтів, які започаткували з метою дисциплінування учнів у закритих навчальних закладах-колегіумах постійний нагляд, практику нашіптування, лестощів і догідливості у ставленні до старших, взаємне шпигунство тощо. З цією метою єзуїти ввели в своїх колегіумах ряд додаткових посад для учнів (цензорів, декуріонів, преторів, консулів та ін.), закріплювали їх за кожним учнем залежно від його успішності та поведінки (дана класифікація постійно переглядалася). Кожен учень повинен був доповідати старшим про всі провини своїх товаришів (недбалість, нешанобливість, недостатнє благочестя тощо), а коли винний у погрішностях указував на аналогічний учинок свого однокласника, (тобто, робив виказ), він звільнявся від покарань. «Загалом дисципліна була радше слабка, ніж сувора: в інтересах закладу прагнули уникнути будь-якого шуму чи скандалу. Кращим засобом для цього був ретельний нагляд за учнями вдень і вночі, під час навчання та відпочинку. Кожен учень повинен доповідати старшим про все погане щодо своїх товаришів; тому занадто близькі стосунки між учнями не схвалювалися, оскільки вони заважали функціонуванню системи взаємного вистежування» [12, с. 165 – 166].

У дисциплінуванні школярів єзуїти активно використовували систему суперництва, коли або клас поділявся на дві групи, між якими організовувався урочисто піднесений публічний диспут, або учні розбивалися на пари й кожен змагався з тим, хто мав однаковий з ним класифікаційний номер і був готовий його «критикувати, підганяти, спростовувати, насолоджуватися його поразкою». «З метою збудження та задоволення честолюбства застосовувалося так зване «конвертування»... Кожному учневі призначається суперник,...який мав право виправляти іншого у разі помилки; коли ж він його не виправить, його звинувачують...» [12, с. 165]. Найпопулярнішими засобами підсилення суперництва були такі: обрання на почесні в школі посади преторів, цензорів, декуріонів краще встигаючих учнів (як за знаннями, так і за поведінкою) на багатолюдних зборах з виголошенням похвального слова на їх честь; розташування учнів у класах відповідно до їхніх успіхів (кращі учні посідали перші місця, а всі інші мусили «скрізь віддавати їм належну шану»); занесення на особливу дошку пошани учнів, які виявили талант під час виконання конкретної навчальної роботи з тим, щоб згодка про неї «...збереглася для вічної слави імені виконавця у царстві науки» [11, с. 163].

Згідно з деякими історико-педагогічними джерелами, тілесні покарання у виховній системі єзуїтів не використовувалися. Проте популярний свого часу шкільний статут «План і організація шкільних

занять товариства Ісуса», який детально регламентував усе шкільне життя єзуїтських колегіумів, у розділі «Покарання» вказував, що «за несумлінне ставлення до занять», «неслухняність», «упертість» учні повинні понести «покарання без будь-якої упередженості», а в переліку покарань є й биття палицею, правда, за рішенням префекта. «Слід уникати будь-якого порушення міри під час покарання, і за звичайні провини учнів не слід давати більше шести ударів, і тих — помірних, так, щоб під час покарання був відчутним біль, але не було терзань» [11, с. 162]. Зауважувалося також, що кількість ударів залежить від ступеня провини; що під час покарання в разі великої провини повинен бути присутнім префект і не допускати крайностей; що найменш придатним покаранням є «смикання за вуха», «биття в обличчя або по голові» [11, с. 163].

Вищезазначені вимоги, на нашу думку, свідчать про те, що тілесні покарання застосовувалися єзуїтами не часто й обережно, проте все ж таки практикувалися. Історико-педагогічні джерела підтверджують, що найбільш традиційними були покарання з метою впливу на самолюбство школяра, пов'язані з приниженням його особистості: наявність у кожному класі «штрафної» або «ганебної» лави, «пекельної драбини», куди саджали винних учнів; «чорної дошки», куди записували порушників; покарання «картонним блазнівським ковпаком з довгими вухами», зі шматком старої вуздечки, коли учень у вигляді «віслюка» з мітлою в руках сидів у класі й ходив по школі, а вчитель тим часом вимагав, щоб інші учні висміювали його і знущалися над ним [7, с. 116 — 117]. Щодо шкільного розпорядку, то від учнів вимагалось: приходити до школи вчасно; заходити до класу без крику й без шуму, «як у храм»; тримати руки на парті; категорично заборонялося не лише розмовляти, але й подавати один одному будь-які знаки.

Варто зазначити, що багато в чому результативність системи єзуїтів, з огляду на проблему, тобто, в дисциплінуванні учнів, пояснювалася певною мірою значною увагою до індивідуальних особливостей психології конкретного учня. За допомогою постійного нагляду за дітьми, інтимних бесід з окремими учнями, лицемірством вони входили в довір'я до дітей, дізнавалися про напрям думок як конкретного учня, так і його товаришів, здобували інформацію про провини всіх учнів і використовували всі ці дані у впливові на школярів, подавляючи їх волю, знищуючи почуття товарищескості й розвиваючи нещирість, ханжество, лицемірство.

Висновки і перспективи подальших досліджень. З огляду на модернізацію освітньої національної системи України, її прагнення до

інтеграції в європейський та світовий культурно-освітній простір, сьогодні особлива увага звертається на гуманізацію освітнього процесу, усвідомлюється самоцінність людини як особистості.

Уважаємо, що педагогічні ідеї гуманістів епохи Відродження, їх орієнтація на формування людської особистості з урахуванням природи дитини, необхідність гуманного ставлення до неї можуть бути переосмисленими й творчо використаними сучасними теоретиками-педагогами та організаторами навчально-виховного процесу.

Література

1. Год Б. Виховання в епоху європейського Відродження – середина XIV – початок XVII століття / Б. Год. – Полтава: АСМІ, 2004. – 384 с.
2. Даденков М. Історія педагогіки: підручник / М. Даденков – К.: Радянська школа, 1944. – 320 с.
3. Джуринский А.Н. История педагогики древнего и средневекового мира / А.Н. Джуринский. – М.: Совершенство, 1999. – 207 с.
4. Жураковский Г.Е. Очерки по истории античной педагогики / Г.Е. Жураковский – М.: 1944. – 510 с.
5. Монтень М. Опыты: в 3-х Кн.1 / М. Монтень – М: 1992. – 427 с.
6. Салимова К. Очерки истории школы и педагогики за рубежом / К. Салимова, В. Безрогов, Б. Бим-Бад и др. / М.:1988. – 203 с.
7. Очерки истории школы и педагогики за рубежом. Часть I. С древнейших времен до Великой французской революции / [Под ред. А.М. Якушкина]. – М.: Просвещение, 1988. – 203 с.
8. Пикколомини Э.С. Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV-XVII вв.) / Э.С. Пикколомини / О воспитании детей; [пер. Н.В. Ревякиной]. – М.: УРАО. – 1999. – С. 215 – 233.
9. Роттердамский Э.О. Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV-XVII вв.) / Э.О. Роттердамский / О воспитании детей; [пер. Н.В. Ревякиной]. – М.: УРАО. – 1999. – С. 246 – 296.
10. Хофман Ф. Мудрость воспитания: Педагогия; Педагогика / Ф. Хофман / Очерки развития педагогической теории – М.:Педагогика. – 1979. – 157 с.
11. Хрестоматия по истории педагогіки / Сост. Н.А. Желваков; [Под общ. ред. С.А. Каменева]. – М.: Учпедгиз, 1936. – Т.4, ч.1: История русской педагогики с древних времен до Великой пролетарской революции. – 526 с.
12. Циглер Т. Система воспитания у иезуитов / Т. Циглер / Хрестоматия по истории педагогики под ред. Каменевой С.А. – М.: Учпедгиз, 1936. – 526 с.